

УДК 351.743(477)

ДОЗВІЛЬНІ ПОСЛУГИ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ПРОЦЕДУРИ ЇХ ЗДІЙСНЕННЯ

LICENSING SERVICES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE AND PROCEDURES OF IMPLEMENTATION

Джафарова О.В.,
*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративної діяльності ОВС
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Проаналізовані наукові погляди на сутність категорії «публічні послуги в діяльності органів публічної адміністрації» з метою вироблення власної позиції у цьому питанні. Сформульовано ознаки дозвільної послуги органу публічної адміністрації. Досліджена сутність дозвільних процедур та виокремлено їх стадії.

Ключові слова: дозвільна діяльність, органи публічної адміністрації, дозвільна послуга, дозвільна процедура, стадії.

Проанализированы научные взгляды на сущность категории «публичные услуги в деятельности органов публичной администрации» с целью выработки собственной позиции в этом вопросе. Сформулированы признаки разрешительной услуги органа публичной администрации. Исследована сущность разрешительных процедур и выделены их стадии.

Ключевые слова: разрешительная деятельность, органы публичной администрации, разрешительная услуга, разрешительная процедура, стадии.

Analyzed scientific views on nature of category of «public services of public administration» to develop its own position in this matter. Formulated signs licensing services public administration body. The essence of licensing procedures and singled out their stage.

Key words: licensing activities of public administration, service permit, permit procedure stage.

Актуальність теми. Дослідження інституту послуг, які надаються органами публічної адміністрації в будь-якій сфері, з'ясування їх місця як у системі адміністративного права, так і серед інших галузей права набуває нині особливо важливого значення, що пояснюється необхідністю удосконалення діяльності цих органів щодо належної реалізації прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Загальні проблеми надання послуг органами публічної адміністрації розглядалися у роботах таких провідних учених України, як: В.Б. Авер'янов, К.К. Афанасьєв, О.М. Бандурка, І.Б. Коліушко, Т.О. Коломєць, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Р.О. Куйбіда, В.П. Тимошук, О.П. Рябенко, А.О. Селіванов, М.М. Тищенко, С.О. Шатрава та ін. Їхні праці є науковим фундаментом для подальшого дослідження в цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу. Вивчення видів дозвільної діяльності органів публічної адміністрації свідчить про масштаби останньої, яка здійснюється шляхом надання публічно-сервісних послуг. Відразу зазначимо, що в законодавстві сьогодні використовуються різні категорії для позначення публічно-сервісної діяльності з надання документів дозвільного характеру: «публічна послуга», «адміністративна послуга», «управлінська послуга», «інформаційна послуга», «телекомунікаційна послуга», «соціальна послуга» тощо. Зауважимо, що проблематика надання послуг цікавить чимало науковців. Серед них слід згадати роботи О.О. Ільницької, Г.М. Писаренко, В.В. Петьовки, В.І. Сіверіна, О.В. Тер-Степанян та ін. На особливу увагу заслуговує робота В.І. Сіверіна «Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації», адже ще в 2010 р. він зробив спробу ви-

значити правову природу публічних послуг, які надаються органами публічних адміністрацій як дозвільні.

Проаналізуємо наукові погляди на сутність категорії «публічні послуги в діяльності органів публічної адміністрації» з метою вироблення власної позиції у цьому питанні. Звернемося до етимології поняття «послуга». Категорія «послуга» здебільшого є характерною для цивільно-правової науки. Так, послуга – це будь-яка дія чи вигода, яка надається однією стороною іншій і на відміну від товару має специфічні, тільки їй притаманні характерні риси [1]; одна із форм задоволення потреб [2]; діяльність, результат якої, як правило, не фіксується у речовій формі [3, с. 36]; економічне благо [4, с. 748]; дія, що надає користь, тобто має своїм результатом певний «корисний ефект» [5, с. 236]. Отже, послуга – це, по-перше, діяльність; по-друге, діяльність, спрямована на отримання бажаного результату; по-третє, це діяльність, яка характеризується певними особливостями залежно від інтересу, на виконання якого була спрямована діяльність; по-четверте, передбачає наявність щонайменш двох суб'єктів (суб'єкт, який надає послугу, та суб'єкт, який отримує її); по-п'яте, обов'язкова правова регламентація дій щодо отримання бажаного результату.

Виходячи із цих складових, спробуємо визначити сутність послуг органів публічної адміністрації через призму публічного права та виділити її характерні риси. Визначальною ознакою публічного права є те, що воно спрямоване на забезпечення реалізації публічного інтересу. Як зазначає Ю.А. Тихомиров, публічний інтерес – це визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого є гарантією її існування та розвитку [6, с. 36]. Основне завдання держави в особі її органів – за допомогою права збалансувати публічні та приватні інтереси шляхом встановлення дієвих, взаємообумовлених зв'язків. Загальний інтерес є не що інше, як сукупність приватних інтересів – ці категорії переходять одна в одну. Інтерес є критерієм класифікації публічних послуг за такими групами: а) публічні послуги, які хоч надаються і на вимогу приватного інтересу, проте мають соціальне призначення – розглядаються суспільством позитивно і гарантовані кожному (доступність медичної допомоги); б) публічні послуги, потреба в яких викликана посяганням приватного і публічного інтересів, які фіксуються через обов'язки громадянина вчиняти певні дії для власного блага (вакцинація); в) публічні послуги, пов'язані з суто публічним інтересом або державними функціями, що спрямовані на задоволення приватного інтересу (ліцензування медичної практики, інформаційні послуги) [7, с. 12]. Ми вважаємо цей підхід цікавим, але не позбавленим суперечностей. Адже ст. 3 Конституції України визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку в Україні найвищою соціальною цінністю, що відповідно потребує задоволення приватного інтересу із дотриманням публічного (підтримання балансу інтересів). Тобто, задовольняючи приватні інтереси, особа автоматично зачіпає інтереси інших осіб у цій сфері. В основі конструкції публічної послуги закладено дії, спрямовані на задоволення як приватного, так і публічного інтересу. «Публічні послуги» є більш широким поняттям, ніж «державні послуги». Як правило, публічні послуги можуть надаватись не тільки органами державної влади, а й суб'єктами делегованих повноважень, наприклад, спільною адвокатів, архітекторів тощо.

В Європейському Союзі, як правило, під публічними послугами розуміють «послуги загальних інтересів» та «послуги загальних економічних інтересів», що є життєво важливими для суспільства в цілому. Обидва види послуг впливають на якість життя людей та є необхідними для соціального, економічного та регіонального згуртування в Європі [8].

О.В. Кузьменко вважає, що публічна послуга це – публічно-владна діяльність (або її результат), спрямована на

реалізацію прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, здійснювана публічною адміністрацією, а також альтернативними структурами, створеними за ініціативи органів влади у співпраці з громадськими організаціями, фінансована в основному за рахунок коштів державного чи місцевого бюджетів і контрольована органами, що наділені державно-владними повноваженнями [9, с. 265]. На думку В.Б. Авер'янова, державні послуги є ширшими, ніж управлінські послуги, оскільки, крім останніх, це й послуги, які надаються державними установами, такими як державна освіта, медичне обслуговування тощо. У цьому сенсі було б коректним розрізняти поняття «державні» та «муніципальні» послуги залежно від джерела їх фінансування [10, с. 125]. І.Б. Колішко використовує термін «управлінська послуга», пропонуючи таку класифікацію послуг, що надаються різними державними органами: 1) державні послуги, які надаються органами виконавчої влади та державними установами і організаціями; 2) муніципальні послуги, що надаються органами місцевого самоврядування та муніципальними (комунальними) установами та організаціями.

Як зауважує В.І. Сиверін, уперше поняття управлінських послуг у вітчизняному законодавстві згадується в Концепції адміністративної реформи, де одним із завдань ставиться впровадження нової ідеології функціонування органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, як діяльності щодо забезпечення реалізації прав та свобод громадян, надання їм якісних управлінських послуг [11].

У Концепції паралельно вживаються терміни «державні послуги», «управлінські послуги». Ці послуги почасти трактують одним поняттям – «державно-управлінські». Поряд із цим Концепція виділяє «громадські послуги», які трактуються у ній як послуги (муніципальні), що надаються територіальною громадою, громадянам із метою задоволення їх потреб органами місцевого самоврядування. Як бачимо, в Концепції немає чіткого визначення управлінських, державних, адміністративних послуг, що й стало в майбутньому підставою для використання різних термінів для позначення послуг у сфері державного управління. Зауважимо, що саме Концепція у розуміння адміністративної послуги заклала зміст останньої, як отримання документа дозвільного характеру. З визначенням результату адміністративної послуги як адміністративного акта, що має індивідуальний характер, ми погоджуємося, але в частині того, що це акт, представлений паспортом, свідоцтвом, ліцензією, дозволом, – ні. До цього питання ми ще повернемося далі.

На виконання Концепції органами публічної влади було прийнято підзаконні нормативно-правові акти, які визначали порядок надання адміністративних послуг у кожному окремому органі публічної адміністрації. Аналіз низки підзаконних нормативно-правових актів, які на сьогодні втратили юридичну силу, доводить, що під адміністративною послугою останні розуміли отримання дозвільного документа, як-от: ліцензії, свідоцтва, сертифікатів тощо.

Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» закріплено поняття дозвільного документа, визначено категорію «дозвільний орган», «дозвільна процедура». Він став правовою підставою для створення дозвільних центрів, через які надаються послуги щодо отримання документа дозвільного характеру. У цілому цей закон є процедурним, оскільки визначає порядок, тобто процедуру отримання документа дозвільного характеру. Одна суттєва вада цього Закону, на нашу думку, полягає в тому, що він визначає правові та організаційні засади отримання документа дозвільного характеру тільки у сфері господарювання.

Таким чином, на рівні законодавства категорія «адміністративна послуга» змістовно пов'язана з потребою

отримання документа дозвільного характеру. Єдиний державний портал адміністративних послуг визначає реєстр останніх. Уважне ознайомлення з реєстром свідчить, що всі адміністративні послуги пов'язані з наданням документів дозвільного характеру і їх на сьогодні близько 1 200 видів [12].

З прийняттям Закону України «Про адміністративні послуги» від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI було вже на законодавчому рівні закріплено поняття «адміністративна послуга» – результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону. Вважаємо таке визначення дискусійним, адже адміністративна послуга – це завжди відносини, урегульовані правовими нормами, кінцевим результатом яких є отримання адміністративного акта органу публічної адміністрації, який є юридичним фактом для виникнення, зміни чи припинення певних правовідносин. Слід зауважити, що на рівні цього Закону у ст. 11 поділено послуги на платні та безплатні, при цьому безплатними є послуги у сфері соціального забезпечення. Можна зробити умовне припущення, що публічні послуги можна поділити на соціальні та дозвільні.

Закон України «Про адміністративні послуги» має й інші хиби, зокрема: 1) обмеження кола суб'єктів надання адміністративних послуг шляхом виключення із переліку останніх підприємств та установ. Виникає питання про правову природу послуг, які надаються державними підприємствами та установами на виконання власних або делегованих повноважень. Як бути із самоврядними організаціями, як приклад, спілка архітекторів, яка погоджує архітектурні проекти у сфері будівництва?; 2) норма-завдання про встановлення законом переліку адміністративних послуг. Аналіз проектів нормативно-правових актів, які розроблені на виконання цієї норми, свідчить, що останні містять більш ніж 1 000 видів адміністративних послуг. Одразу виникає питання, як останні будуть співвідноситися з уже чинним Законом України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності», оскільки результатом більшості адміністративних послуг є надання документа дозвільного характеру; 3) відкритим залишається питання про встановлення плати за надання адміністративних послуг. Вивчення нормативно-правових актів, що визначають плату за надання послуг, свідчить про значну їх кількість та неузгодженість як в аспекті використання термінології, так і порядку нарахування плати за справляння останньої. Також дещо спірною ми вважаємо пропозицію щодо встановлення підвищеної плати за надання послуг у скорочений термін. По-перше, основне завдання органу публічної адміністрації, що надає послуги, не заробити гроші, а сприяти громадянам у реалізації їх прав; по-друге, якщо послугу можна виконати у коротший термін, то треба говорити про перегляд загального терміну з метою його скорочення, а не про можливість отримання прибутку органом публічної адміністрації; по-третє, деякі послуги мають мізерну плату (0,85 копійок за реєстрацію цивільного стану), а деякі необгрунтовано перевищують кілька мінімальних заробітних плат громадян; 4) дискусійне твердження, що адміністративна послуга – це здійснення владних повноважень суб'єктом надання останніх; 5) одночасне створення однакових за своєю функціональною та інституціональною спрямованістю органів, які надають публічні послуги (адміністративних та дозвільних центрів); 6) одночасна можливість отримання послуги як через адміністративний (дозвільний) центр, так і шляхом звернення до органу публічної адміністрації, які має відповідні повноваження в певній сфері, що, на нашу думку, є неприпустимим, оскільки породжує компетенційні спори між суб'єктами публічної адміністрації, що негативно впливає на стан

реалізації прав і законних інтересів фізичних чи юридичних осіб публічного та приватного права; 7) виключення із переліку надання адміністративних послуг таких сфер, як акредитація, метрологія, набуття прав стосовно об'єктів, обмежених у цивільному обігу, застосування законодавства про захист економічної конкуренції породжує питання про правову природу дій, які вчиняються відповідними суб'єктами публічної адміністрації для сприяння фізичним та юридичним особам публічного та приватного права в реалізації їх прав. Слід зауважити, що вказаним не вичерпується перелік недоліків Закону України «Про адміністративні послуги».

Цікавими є міркування дослідників Центру політико-правових реформ щодо зазначеної проблематики. Вони стверджують, що українська доктрина адміністративних послуг по суті є вітчизняним надбанням. Адже у такій «строгій» юридичній формі проблематика адміністративних послуг у західних країнах не розглядається, немає й прикладів ухвалення спеціальних законів із даної проблематики, за винятком урегулювання питань плати за послуги [13, с. 12].

В.Б. Авер'янов та В.В. Коваленко зазначають, що більшість фахівців адміністративного права вважають адміністративними послугами різного роду дозвільні дії публічних органів за відповідним зверненням фізичних та юридичних осіб [14, с. 220]. О.П. Рябенко переконана, що доктринальне опрацювання змісту «адміністративна послуга» логічно пов'язане з проблемою дозвільної діяльності [15, с. 9]. На сьогодні більшість дослідників проблеми адміністративних (публічних) послуг стверджують, що такою є діяльність, наприклад, щодо надання дозволів, видачі ліцензій, паспортів, реєстрація тощо. О.В. Кузьменко адміністративними послугами називає видачу дозволів, реєстрацію, легалізацію актів [9, с. 270–271]. Т.О. Коломоєць за ознакою змісту процедурного результату до адміністративних послуг відносить реєстрацію, ліцензування, атестацію тощо [16, с. 240]. Ю.М. Ільницька пропонує адміністративні послуги поділити на три види: дозвільні адміністративні послуги; реєстраційні адміністративні послуги; інформаційні адміністративні послуги [17, с. 17]. В.І. Сиверін відстоює позицію, що адміністративних послуг не існує взагалі – є дозвільні послуги суб'єктів публічної адміністрації, процедура отримання яких урегульована нормами адміністративного права, а кінцевим результатом є адміністративний акт. Він переконує, що більшість публічних послуг пов'язана з «потребою в безпеці», тому їх доцільно називати дозвільними [11]. На користь цього твердження свідчать повноваження суб'єктів публічної адміністрації, одними із яких є дозвільні. Тут доцільно навести позицію В.Б. Авер'янова про мету застосування дефініції «послуга». Вчений зазначає, що дефініція «послуги» має на меті акцентувати увагу на виконанні обов'язків держави перед приватними особами, зокрема тих, що спрямовані на юридичне оформлення умов, необхідних для забезпечення належної реалізації своїх прав і охоронюваних законом інтересів [10].

Безперечно, головним обов'язком держави є утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а завдання держави – забезпечення безпеки особи, її життя, здоров'я, безпеки суспільства та національних інтересів, підтримання балансу інтересів у суспільстві. Отже, з метою виконання завдання щодо забезпечення безпеки особи, суспільства і національних інтересів, держава в особі уповноважених суб'єктів спрямовує свою діяльність на юридичне оформлення умов, необхідних для гарантування належної реалізації прав і охоронюваних законом інтересів тощо. Тобто, після юридично оформлених умов, необхідних для забезпечення належної реалізації прав і охоронюваних законом інтересів, суб'єкт звернення має можливість реалізувати свої конституційні права, а держава виконати завдання та функції, які на неї покладені щодо

забезпечення безпеки життя, здоров'я людини і громадянина, безпеки суспільства та держави в цілому.

Отже, більшість послуг, що надаються органами публічної адміністрації, є дозвільними, оскільки кінцевий результат останніх – отримання документа дозвільного характеру (ліцензії, дозволу, висновку, погодження, внесення до реєстру тощо), що уможливило реалізацію певного конституційного права, підтвердження статусу особи, об'єкта, предмета чи послуги, а також статусу документа.

Таким чином, під дозвільною послугою органу публічної адміністрації будемо розуміти урегульовану адміністративно-правовими нормами публічно-сервісну діяльність, що здійснюється посадовою особою суб'єкта публічної адміністрації за зверненням фізичної чи юридичної особи публічного та приватного права, яка спрямована на юридичне оформлення умов, необхідних для забезпечення належної реалізації своїх прав і охоронюваних законом інтересів, офіційним результатом якої є індивідуальний адміністративний акт.

У свою чергу, спробуємо сформулювати ознаки дозвільної послуги органу публічної адміністрації: 1) спрямовані на забезпечення належної реалізації прав і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, гарантування безпечного середовища та дотримання національних інтересів; 2) надаються уповноваженими чинним законодавством суб'єктами у межах реалізації певної функції; 3) є цілеспрямованою і здійснюється з метою сприяння фізичній та юридичній особі публічного та приватного права реалізувати свої права та законні інтереси; 4) є публічною і полягає у юридичному оформленні умов, необхідних для забезпечення належної реалізації прав і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб; 5) здійснюється у процедурному порядку під час видачі документів дозвільного характеру; 6) результатом надання дозвільної послуги є адміністративний акт – рішення, яке має індивідуальний характер.

Слід наголосити, що в умовах сучасного розвитку Української держави, коли невиконання законів окремими посадовими особами стало прямим виявом та однією з умов правового свавілля, адміністративні процедури набувають особливої гостроти. У чинному адміністративному законодавстві України саме процедурну частину найменш розроблено. Процедурний механізм є невід'ємним елементом нормативно-правового регулювання щодо реалізації практично всіх різновидів матеріальних норм, це стосується і дозвільної діяльності.

У статті 2 проекту Адміністративно-процедурного кодексу України під адміністративною процедурою пропонується розуміти визначений законодавством порядок адміністративного провадження. А адміністративне провадження тлумачиться, як сукупність послідовно здійснюваних адміністративним органом процедурних дій і прийнятих процедурних рішень із розгляду та вирішення адміністративної справи, що завершується прийняттям адміністративного акта і його виконанням [18].

Таким чином, адміністративна процедура – це нормативно встановлений порядок послідовно здійснюваних процедурних дій суб'єктів відповідних адміністративно-правових відносин і прийняття актів щодо реалізації їх прав та обов'язків.

Процедури дозвільної діяльності, порівняно із загальним поняттям адміністративних процедур, зумовлюються предметом регулювання та його особливостями. Сутність дозвільних процедур полягає в тому, що ця діяльність урегульована нормами адміністративно-процесуального права, знаходиться у межах повноважень органів публічної влади, які визначені чинним законодавством, спрямована на реалізацію норм адміністративного матеріального права, а також матеріально-правових норм інших галузей права у процесі вирішення конкретних справ щодо забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб тощо.

Отже, сутність дозвільних процедур полягає в тому, що ця діяльність урегульована нормами адміністративно-процесуального права, знаходиться у межах повноважень органів публічної влади, які визначені чинним законодавством, спрямована на реалізацію норм адміністративного матеріального права, а також матеріально-правових норм інших галузей права у процесі вирішення конкретних справ щодо забезпечення прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб тощо [19, с. 124].

Таким чином, дозвільна процедура: 1) регламентується адміністративно-процесуальними нормами; 2) представлена однорідною групою організаційно-розпорядчих дій, які вчиняються послідовно, в певному порядку та узгоджуються між собою; 3) метою реалізації є не тільки матеріальні норми адміністративного права, але й матеріальні норми інших галузей права; 4) є цілеспрямованою; 5) завершується прийняттям певного індивідуального адміністративного акта.

Назвемо стадії дозвільної процедур органів публічної адміністрації: 1) стадія порушення дозвільної справи; 2) перевірка поданих матеріалів та прийняття рішення у дозвільній справі; 3) оформлення та видача дозвільного документа. Безперечно, процедура отримання дозвільного документа повинна бути простою, зрозумілою та містити якнайменшу кількість дій з боку фізичних та юридичних осіб публічного та приватного права.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що з метою поліпшення діяльності щодо здійснення відповідних дозвільних процедур та забезпечення прав та інтересів фізичних і юридичних осіб публічного й приватного права необхідно удосконалити окремі положення законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, а також прийняти Адміністративно-процедурний кодекс України. Цей акт має чітко визначити адміністративну (дозвільну) процедуру, закріпити вимоги щодо цих процедур, окреслити стадії та врегулювати всі етапи стадій, наповнивши їх конкретним змістом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні : навч. посіб. / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
2. Легорнев С.Ф. Что считать услугой / С.Ф. Легорнев. – М. : Знание, 1990. – 62 с.
3. Гаркавенко С.С. Маркетинг : підруч. / С.С. Гаркавенко. – К. : Лібра, 2002. – 708 с.
4. Основы маркетинга / [Ф. Котляр, Г. Армстронг, Д. Сондерс, В. Вонг]; пер. с англ. – [2-е изд.]. – М., СПб., К.: Издательский дом «Вильямс», 1999. – 1056 с.
5. Резнікова В.В. Послуга як правова категорія та ознака посередницьких договорів / В.В. Резнікова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 234–240.
6. Тихомиров Ю.А. Публичное право : учеб. / Ю.А. Тихомиров. – М. : БЕК, 1995. – 496 с.
7. Публичные услуги : правовое регулирование (российский и зарубежный опыт) : сборник / под общ. ред. Е.В. Гриценко, Н.А. Шевелевой. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 256 с.
8. Single market for services (White Paper on Services of General Interest, Services Directive). – [Electronic resource]. – Access : http://europa.eu/legislation_summaries/internal_market/single_market_services/index_en.htm.
9. Курс адміністративного права України : підруч. / за заг. ред. В.В. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 808 с.
10. Авер'янов В.Б. До питання про поняття так званих «управлінських послуг» / В.Б. Авер'янов // Право України. – 2002. – № 6. – С. 125–127.
11. Сіверін В.І. Адміністративно-правові засади надання дозвільних послуг суб'єктами публічної адміністрації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В.І. Сіверін – Х., 2010. – 193 с.

12. Єдиний державний портал адміністративних послуг. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://poslугy.gov.ua/>.
13. Адміністративні послуги : стан і перспективи реформування. Збірник матеріалів / [В.П. Тимошук, Н.Л. Добрянська, О.В. Курінний, Є.О. Школьний та ін.] / заг. ред. В.П. Тимошука, О.В. Курінного. – К. : Центр політико-правових реформ, 2015. – 428 с.
14. Авер'янов В.Б. Методологічні засади реформування українського адміністративного права / В.Б. Авер'янов // Правова держава : щорічник наук. пр. – 2001. – Вип. 12. – С. 292–300.
15. Рябченко О.П. Концептуальні проблеми застосування диспозитивного методу публічно-правового регулювання у сфері економіки : наукова доповідь / О.П. Рябченко. – К. : Логос, 2013. – 40 с.
16. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. / Т.О. Коломоєць. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 576 с.
17. Ільницька Ю.М. Адміністративні послуги в системі функцій органів місцевого самоврядування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Ю.М. Ільницька. – К., 2011. – 18 с.
18. Адміністративно-процедурний кодекс України : проект Закону України від 18.07.2008 № 2789. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF25H00A.html.
19. Джафарова О.В. Сутність дозвільних процедур : питання сьогодення / О.В. Джафарова // Вплив права та закону на сучасний розвиток суспільства : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 28–29 грудня 2012 р.). – Херсон : Гельветика, 2012. – С. 123–124.